

Айдана Акесина¹, Ермек Тоқтаров²

*¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университетінің
Саясаттану кафедрасының докторанты
(Астана, Қазақстан)*

e-mail: akessina_a@kisi.kz

*²Қазақстан Республикасының Президенті жанындағы
Қазақстанның стратегиялық зерттеулер институты
Саяси зерттеулер бөлімінің меңгерушісі, PhD
(Астана, Қазақстан)
e-mail: toktarov_eb@kisi.kz*

ҚАЗАҚСТАН ЖАСТАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ӨЛШЕМДЕГІ САЯСИ БЕЛСЕНДІЛІГІ

Аңдатпа. Қазақстандық жастар елдің саяси өміріне белсенді қатысудан гөрі байқаушы позициясын көбірек алады. Себебі кейбір трендтер орын алуда, атап айтқанда, мемлекеттік қызметшілер қатарындағы жастар санының қысқаруы, саяси партиялар мен басқа ұйымдардың қызметіне мүшелер ретінде ресми қатысудың төмен деңгейі, сондай-ақ саяси қатысудың виртуалдандыруы. Бұл трендтер World Values Survey 7-ші толқыны шеңберінде, сондай-ақ «Жастар» ғылыми-зерттеу орталығы мен Қазақстандық қоғамдық даму институты жүргізген әлеуметтанулық зерттеулердің нәтижелері бойынша айқын байқалады.

Милбраттың саяси қатысу типологиясына сүйене отырып, авторлар Қазақстан жастардың коммуникациялық мінез-құлқына, саяси қатысу деңгейіне баға береді. Азаматтық белсенділердің акциялары, олардың тезистерін жастардың бір бөлігі тарапынан әлеуметтік желілерде қолдау көрсету саяси белсенділіктің виртуалды сипатын дәлелдеді. Осыған байланысты авторлар Қазақстан жастары елдің ішкі саяси саласында "байқаушы" болып табылады деген қорытындыға келеді. Бұл жағдай жастардың саясатқа қатысуын арттыру бойынша түрлі жобалардың бастамасына әкелді: Президенттік жастар кадрлық резерві, Волонтер жылын өткізу, волонтерлік қозғалысты қолдау және т.б. Тиісінше, саясатқа деген қызығушылықтың жоғары деңгейіне қарамастан, қазақстандық жастардың саяси саладағы белсенділігі мемлекет тарапынан қолдау тауып төмен деңгейде қалды.

Түйін сөздер: жастар, Қазақстан, құндылықтар, саяси белсенділік.

Айдана Акесина, Ермек Тоқтаров ПОЛИТИЧЕСКАЯ АКТИВНОСТЬ МОЛОДЕЖИ КАЗАХСТАНА В СОЦИОЛОГИЧЕСКОМ ИЗМЕРЕНИИ

Аннотация. Казахстанская молодежь занимает скорее позицию наблюдателя,

чем принимает активное участие в политической жизни страны. Об этом свидетельствуют определенные тренды, а именно сокращение доли молодежи в числе государственных служащих, низкий уровень формального участия в деятельности политических партий и других организаций в качестве их членов, а также виртуализация политического участия. Данные тренды четко прослеживаются по результатам социологических исследований, проведенных в рамках 7-ой волны World Values Survey, а также Научно-исследовательским центром «Молодежь» и Казахстанским институтом общественного развития.

Основываясь на типологии политического участия Милбрата, авторы дают оценку уровню политического участия казахстанской молодежи, основываясь на коммуникационном поведении молодежи. Акции гражданских активистов, а также поддержка их тезисов со стороны части молодежи в социальных сетях только подчеркнули виртуальный характер политической активности. В этой связи автор приходит к выводу о том, что молодежь Казахстана является «зрителем» на внутривнутриполитическом поле страны. Эта ситуация привела к инициации различных проектов по повышению вовлеченности молодежи в политику: Президентский молодежный кадровый резерв, проведение Года волонтера, поддержка волонтерского движения и прочее. Соответственно, несмотря на высокий уровень заинтересованности политикой активность казахстанской молодежи в политическом поле остается низкой и поддерживается государством.

Ключевые слова: *молодежь, Казахстан, ценности, политическая активность.*

Aidana Akessina, Yermek Toktarov

POLITICAL ACTIVITY OF THE KAZAKHSTANI YOUTH IN THE SOCIOLOGICAL DIMENSION

Abstract. Kazakhstani youth takes the position of an observer rather than takes an active part in the political life of the country. This is evidenced by certain trends, namely the reduction in the proportion of young people among civil servants, the low level of formal participation in the activities of political parties and other organizations as their members, as well as the virtualization of political participation. These trends can be clearly seen from the results of surveys conducted as part of the 7th wave of the World Values Survey, as well as the Research center "Molodezh" and the Kazakhstan Institute for Social Development.

Based on Milbrat's typology of political participation and the communication behavior of young people, the authors assess the level of political participation of Kazakhstani youth. The actions of civil activists, as well as the support of their theses by some of the youth in social networks, emphasized the virtual character of political activity. In this regard, the author comes to the conclusion that the youth of Kazakhstan is a "spectator" in the domestic political field of the country. This situation led to the initiation of various projects to increase the involvement of young people in politics: the Presidential Youth Personnel Reserve, holding the Year of the Volunteer, supporting

the volunteer movement etc. Despite the high level of interest in politics, the activity of Kazakhstani youth in the political field remains low and is supported by the state.

Key words: *youth, Kazakhstan, values, political activity.*

Кіріспе

Қазір байқалып отырған Қазақстанның саяси алаңында жастардың белсенділігі 2019 жылғы 21 сәуірдегі акциядан кейін басталды. Сол кезде Бейбарыс Толымбеков пен Ася Төлесова Алматы қаласында өткен марафон кезінде #adilsailayushin және #уменястьвыбор хэштегтерімен "шындықтан қаша алмайсың" деген жазуы бар плакат көрсетті [1]. Оларды тұтқындау және үкім шығару бүкіл ел бойынша жастар қосылған "Oyan, Qazaqstan" қозғалысын тудырды. Негізінен Алматы қаласында тұратын наразылық білдірген жастарды бөлу басталды. "Oyan, Qazaqstan" азаматтық құқықтар қозғалысының құрылуы 2019 жылғы 5 маусымда жарияланды [2]. Алдағы уақытта жастардың наразылық іс-қимылы митингілер, шерулер, онлайн-жарияланымдар аясында жүзеге асырылды. Facebook пен Instagram-да саяси акцияларды ұйымдастыру, сондай-ақ азаматтарды олардың қатысуына тарту үшін әлеуметтік желілер, атап айтқанда "Oyan, Qazaqstan" ресми аккаунттары пайдаланылды. Наразылық толқыны жаңа қозғалыстардың пайда болуына ықпал етті (тіркелмеген Республикалық партия, Хақ, Қыран және басқалар). Бұл қозғалыстардың белсенділігі виртуалды сипатта болды, белсенділер ақпараттық және насихаттық жұмыстарға назар аударды. Пандемия мен карантиндік шаралар кезінде бұқаралық іс-шараларды өткізуге тыйым салынды. Осы кезде наразылық білдірген жастар бастамаларының белсенділігі төмендеді. Мұны соңғы 6-12 айдағы әлеуметтік желілердегі осы қозғалыстардың аккаунттарында жариялау белсенділігінің болмауынан байқауға болады.

Сонымен қатар, мемлекеттік саясатқа байланысты инфрақұрылымдық шектеулер бар. 2019 жылдан бастап әрбір гаджет үшін бірегей болып табылатын мобильді құрылғының сәйкестендіру кодын (IMEI) Қазақстан азаматтарының жеке сәйкестендіру нөміріне байланыстыру міндетті болды. Бұл шара коммуникацияларда, соның ішінде онлайн режимінде анонимділікке қарсы күрес ретінде қабылданды. Freedom House-тың желідегі еркіндік туралы есебі жеке интернет-ресурстарға қол жеткізуді шектеу, қызметке кедергі жасау немесе журналистерге шабуыл жасау және басқа да көптеген фактілерге назар аударады. Нәтижесінде Freedom House Қазақстандағы интернет жағдайын "еркін емес" деп сипаттайды [3]. Соған қарамастан, Н.Ә. Назарбаевтың өзінен ҚР Президенті өкілеттігін қосуынан туындаған елдегі саяси жағдайдың өзгеруіне жастардың наразылық реакциясының прецеденті [4] қазақстандық жастардың жоғары жұмылдыру әлеуетін көрсетеді. Сонымен қатар, жастар арасында белсенділерге жанашыр немесе қолдау көрсететін әлеуметтік қабат қалыптасады.

Зерттеу әдістері

Зерттеу әдістемесі Милбраттың саяси қатысу теориясына, сондай-ақ 7-ші толқынның "Дүниежүзілік құндылықтарға шолу" (2017-2020) және тағы басқа зерттеулер деректеріне негізделген.

2018 жылдың қазан-қараша айларында Қазақстанда 7-ші толқынның (2017-2020) "Дүниежүзілік құндылықтарға шолу" шеңберінде зерттеу жүргізілді. Сауалнама саясат мәселелері бойынша деректерді жинауды да қарастырды. Жалпы еліміз бойынша республикалық маңызы бар 3 қалада (Астана (Нұр-Сұлтан), Алматы, Шымкент) және 14 облысында 18 жастан асқан 1276 адам арасында сауалнама жүргізілді. Оның ішінде 18-29 жас аралығындағы респонденттер саны 308 адамды құрады. Жастар арасында үштен екісі қалаларда (64,6%), үштен бірі ауылда (35,4%) тұрды.

Әдебиетке шолу

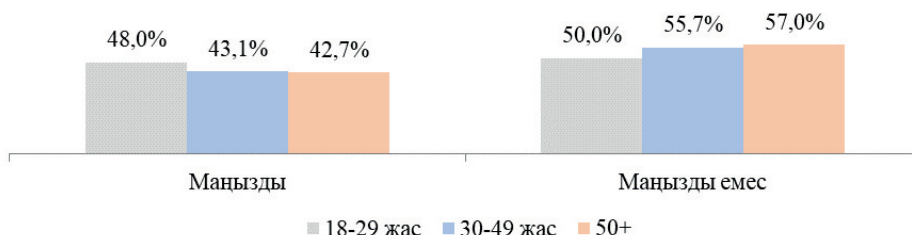
Саяси қатысу және оның аспектілерін зерттеу, Ван Дет атап өткендей, "бәрін зерттеу"-ге айналды. Террелл (2006) саяси қатысуды ықпал ету әрекеттеріне, тікелей шешім қабылдауға және саяси пікірталасқа бөлетін тұжырымдамалар жиынтығын ұсынады. Салдары тұрғысынан саяси қатысу ықпал ету әрекеттері арқылы мүдделерді тең қорғауға, тікелей шешім қабылдау арқылы өзін-өзі дамытуға және саяси пікірталас арқылы субъективті заңдылыққа бағытталған. Сенімді аналитикалық негізге қол жеткізу үшін осы элементтерді синтездеуде Теорелл ресурстарға (физикалық, адами және әлеуметтік), сондай-ақ ынталандыруға (жалпы және тандамалы) баса назар аударады және ресурстар, ынталандырулар мен әрекеттер арасындағы "өзара әрекеттесуге" негізгі мән береді. Ламбриану қазіргі заманғы саяси қатысу зерттеулеріне сыни баға бере отырып, саяси қатысудың бірегей және жалпы қабылданған анықтамасының жоқтығын көрсетеді.

Осы жұмыс аясында авторлар Милбраттың саяси қатысу тізіміне сілтеме жасайды. Саяси қатысуға бағытталған күш-жігердің толық тізімі Милбрат тізімі деп аталады және оған қатысу дәрежесінің төмендеу ретімен (i) мемлекеттік немесе партиялық лауазымдарға орналасу, (ii) кандидат лауазымына ұсыну, (iii) жабық жиналысқа қатысу немесе стратегиялық жиналыс, (iv) саяси партияға белсенді мүшелік, (v) саяси науқанға қатысу, (vi) саяси митингілерге қатысу, (vii) партияның немесе кандидаттың ақшалай жарналары, (viii) мемлекеттік лауазымды тұлғаға немесе саяси көшбасшыға жүгіну, (ix) машинаға төсбелгі немесе жапсырма тағу, (x) басқа белгілі бір жолмен дауыс беруге көндіруге тырысу және (xi) саяси пікірталасты бастау. Соңғы төртеуі "көрсерменнің әрекеті", үшеуі "өтпелі әрекеттер", ал алғашқы үшеуі "гладиатордың әрекеті" ретінде жіктеледі. Бұл тізім бастапқыда американдықтар үшін жасалғанына қарамастан, белгілі бір дәрежеде қоғамдастығы бар басқа қоғамдарға қатысты болуы мүмкін. Дегенмен, саяси қатысуды сайлаудағы немесе референдумдағы жалғыз дауыс беру әрекетіне теңестірудің жалпы және кездейсоқ тенденциясын былай қойғанда, ғалымдар арасында саяси қатысудың нақты анықтамасына қол жеткізілді деп айту мүмкін емес.

Зерттеу әдістері

Жастар арасындағы саясатты жалпы қабылдау

Саясаттың адам өмірінде қаншалықты маңызды екендігі туралы сұраққа әрбір оныншы жас респондент (10,7%) өте маңызды деп жауап берді. 18-29 жас аралығындағы респонденттердің үштен бірінен астамы олар үшін саясат "маңызды" деп жауап берді - 37,3%. Жастардың үштен бірі үшін саясат "маңызды емес" - 31,8%. Әр бесінші респондент (18,2%) саясат мүлдем маңызды емес деп санайды (1-ші суретті қараңыз).

1-сурет. Жас топтары бойынша адамдардың өміріндегі саясаттың маңыздылығы

WVS 7 сауалнамасына сәйкес, Қазақстан жастырыдың арасында саясаттың маңыздылығы төмен. Бірақ оны қызықтыратындардың саны өте жоғары. Сонымен қатар, жастар үшін елдегі саяси күн тәртібі 30 жастан асқан респонденттерге қарағанда маңыздырақ. Сонымен бірге, жастардың екі қарама қарсы бөлікке бөліну туралы сенімді түрде айтуға болады – бір жартысы үшін саясат маңызды және басқа жартысын саясат қызықтырмайды. Бұл бөліну жастар арасында және басқа да саяси мәселелерге қатысты сақталады, бұл туралы төменде айтылады.

Ең жақсы саяси көшбасшы кім – ерлер немесе әйелдер – деген сұраққа жауап бергенде жас респонденттердің пікірлері екіге бөлінді. Әйелдерге қарағанда ерлер саяси көшбасшы ретінде жақсы жұмыс істейтініне сенетіндердің үлесі 48,4% құрайды. Респонденттердің 45,8% қарама-қарсы пікірде. Жас респонденттердің 42,2% саясатқа қызығушылық танытты. 54,8% саясатқа қызығушылық танытпайды. Сонымен бірге, саясат құрдастарымен кездесу кезінде талқылауға арналған мәселелердің бірі болып табылады. Сонымен, респонденттердің 6,5% достарымен саясат туралы жиі сөйлесетінін атап өтті. 57,9% кейде саясат туралы сөйлейді, ал үштен бірі (32,5%) ешқашан саясат туралы сөйлемейді деп жауап берді.

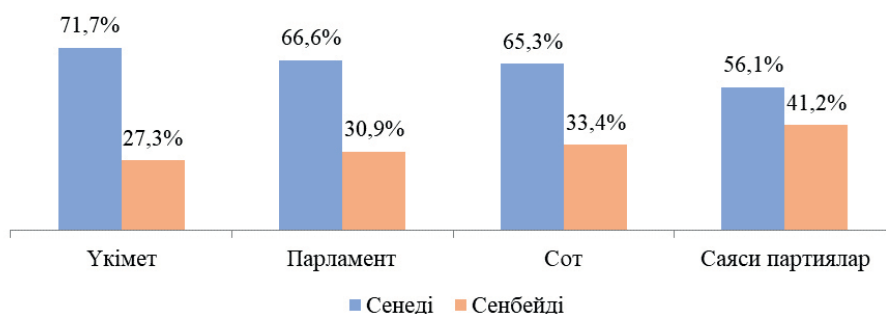
Сауалнама нәтижелері бойынша жастардың басым көпшілігі саяси партиялардың мүшелері болып табылмайды (82,8%). Партияның белсенді емес мүшелері – респонденттердің 8,8% құрайды, белсенді мүшелері – сауалнамаға қатысқандардың тек 1,6% ғана. Көріп отырғанымыздай, саясатқа қызығушылық танытқандар мен оған саяси партиялар арқылы белсенді қатысатындардың үлесі арасындағы айырмашылық өте үлкен.

Оқудағы жұмыспен байланысты жастардың белсенділігінің төмендігін атап өтуге болады, бірақ жоғары оқу орындарында "Jas Otan" (қазіргі Amanat партиясының жастар қанаты) жастар қанаты бар, сондай-ақ саяси партиялар жастарды өз қатарына белсенді тартады. Бұл әсіресе 2021 жылы "сайлау туралы" заңға толықтырулар енгізілгеннен кейін өзекті болды. Осылайша, заңға енгізілген өзгерістерге сәйкес, "партиялық тізімде жиырма тоғыз жасқа толмаған әйелдер мен адамдардың саны оған енгізілген адамдардың жалпы санының кемінде отыз пайызын құрауы тиіс" [5]. Бұдан басқа, 2021 жылғы 1 қыркүйектегі "Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі" атты Қазақстан халқына Жолдауында ҚР Президенті Қ. К. Тоқаев "толыққанды нәтиже алу үшін депутаттық мандаттарды бөлу кезінде осы квотаны міндетті есепке алу туралы норманы заңнамалық тұрғыдан бекіту қажет" деді [6]. Бұл тапсырма заңнамаға енгізілді.

Дамушы демократия жағдайында объективті әлеуметтанулық зерттеу нәтижелері дәлелдейтін жастардың саяси белсенділігінің төмен деңгейіне жол берілмейді. Мемлекеттің жастарды қоғамның саяси өміріне, оның ішінде шешім қабылдау процесіне белсенді тартуы осыған байланысты.

Саяси белсенділік және саяси институттарға сенім

Саясатқа деген қызығушылықтың жоғары деңгейі жастардың саяси институттар мен мемлекеттік органдарға деген сенім деңгейінде де көрінеді. Сонымен, WVS 7 нәтижелеріне сәйкес, респонденттердің 71,7% Үкіметке сенеді, 27,3% сенбейді. Жас респонденттердің үштен екісі (66,6%) Парламентке сенеді, ал әр үшіншісі (30,9%) орталық өкілді органға сенбейді. Соттарға қатысты да сондай жағдай: 65,3% сенеді, 33,4% сенбейді. 18-29 жас аралығындағы респонденттердің жартысынан сәл астамы (56,1%) саяси партияларға сенеді, ал оларға сенбейтіндердің үлесі жоғары (41,2%) (2-ші суретті қараңыз).

2-сурет. Жастардың саяси институттарға деген сенім деңгейі

Саяси қатысу

Қазіргі жастардың, оның ішінде қазақстандық жастардың саяси мәдениетінің маңызды құрамдас бөлігі интернет немесе әлеуметтік желілер арқылы адамдарға қолжетімді саяси қатысудың кейбір нысандарына

тарту болып табылады. WVS 7 сауалнамасының нәтижелері қазақстандық жастардың интернет пен әлеуметтік желілерді пайдалана отырып, саяси қатысуда тәжірибесі аз екенін көрсетеді. Сонымен, респонденттердің тек 13,0% саясат пен саяси оқиғалар туралы ақпарат іздегендерін, тек 4,9% электрондық өтініштер мен петицияларға қол қойғанын атап өтті. Жауап берушілердің тек 1,0% саяси акцияларды ұйымдастыруға қатысқанын және басқа адамдарды оларға қатысуға шақырғанын көрсетті. Бұл көрсеткіш саяси партиялардың белсенді мүшелері болып табылатын респонденттердің үлесімен салыстыруға болады. Жастардың саяси белсенділігі саяси қатысудың институттандырылған шеңберіне сәйкес келді деп болжауға болады. Мысалы, "Nur Otan" (қазіргі Amanat) партиясына жататын бұрынғы "Jas Otan" жастар қанаты пандемияға дейінгі кезеңде (2020 жылдың наурызына дейін) білім алушы жастарды тарта отырып, бұқаралық іс-шараларды белсенді өткізді. Іс-шаралардың республикалық ауқымы жастардың белгілі бір бөлігінің қандай да бір жолмен саяси, патриоттық сипаттағы іс-шараларды ұйымдастыруға және өткізуге қатысуына ықпал етті.

Сонымен қатар, біз жастардың саяси белсенділігінің артуына куә болып отырмыз, бұл белсенділік наразылық сипатында. Сұрақ туындайды: неліктен бұл зерттеу нәтижелерінде көрінбеді? Жастар қазақстандық қоғамның едәуір көп бөлігі болып табылады - 2021 жылдың басындағы жағдай бойынша ҚР-да 3 739 883 жас адам болған [7]. Бұл сұхбат берушілерге сенімсіздік, олардың саяси акцияларға қатысу фактілерін жасыру немесе тіпті саяси себептермен қудалаудан қорқу себебінен наразылық акцияларын ұйымдастырып, жүргізетіндерге қолдау көрсету болуы мүмкін.

***1-кесте. 2014-2021 жж. ҚХР азаматтарына Қазақстанда
жұмыс істеуге берілген рұқсаттар саны.***

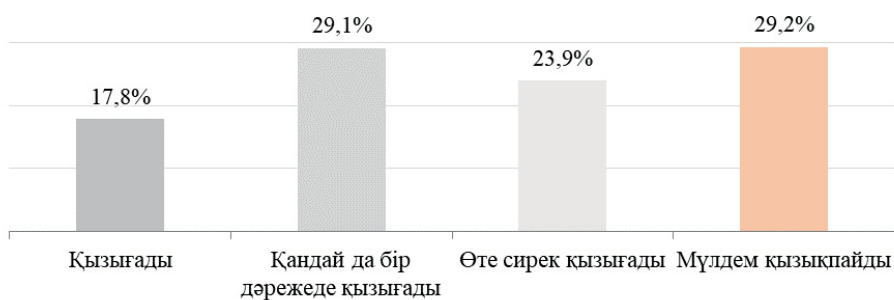
	<i>Саясат және саяси оқиғалар туралы ақпарат іздеу</i>	<i>Электрондық хаттарға, петицияларға қол қою</i>	<i>Басқа адамдарды қандай да бір саяси акцияларды ұйымдас-тыруға немесе қатысуға шақыру</i>	<i>Саяси акцияларды, іс-шараларды, наразылықтарды ұйымдастыру</i>
Жасады	13,0	4,9	1,0	1,0
Жасауы мүмкін	28,9	16,6	14,6	8,8
Ешбір жағдайда жасамайтын еді	43,5	60,1	66,6	71,1
Бас тартты	9,4	12,0	11,7	13,0

Көріп отырғанымыздай, қазақстандық жастар арасындағы саяси белсенділік тәжірибесі нақты саяси акцияларды ұйымдастырумен және оларға қатысумен

емес, саясат пен саяси оқиғалар туралы ақпарат іздеумен байланысты. Жас респонденттердің 28,9% ақпараттық технологияларды пайдалана отырып, саясат пен саяси оқиғалар туралы ақпарат іздеуге дайын екенін атап өтті, әр алтыншы респондент (16,6%) электрондық өтінішке немесе петицияға қол қоюға дайын, әр жетінші (14,6%) әлеуметтік желілерде басқа адамдарды саяси акцияларға қатысуға үгіттеуге дайын, ал 8,8% респонденттер интернет пен әлеуметтік желілердің көмегімен саяси іс-шараларды ұйымдастыруына қатысуға дайын (1-ші кестені қараңыз).

Жас респонденттердің көпшілігі саясат туралы ақпаратты ешқандай жағдайда іздемейтінін атап өтеді (43,5%), электронды өтініштер мен петицияларға қол қойғандар бөлігі 60,1% құрайды, басқа адамдарды саяси акцияларға қатысуға үгіттеу (66,6%) және саяси акциялар, іс-шаралар мен наразылықтар ұйымдастыру (71,1%). Сондай-ақ, жауап беру қиын болғандардың саны өте жоғары - 9,4-13,0%. Бұл саяси акцияларға нақты немесе виртуалды қатысу шеңберінде белсенділіктің немесе қолдаудың қандай да бір түріне ауысуы мүмкін әлеуетті көрсетеді.

Егер WVS 7 зерттеуі Қазақстанда болып жатқан оқиғаларға сырттан баға берсе, онда ҚР-да жүргізілген зерттеулерге қарау маңызды. Мәселен, зерттеулердің бірінің нәтижелері "Қазақстан жастары - 2020" ұлттық баяндамасында көрсетілген [8]. "Жастар саясатында одан әрі нысаналы индикаторларды қалыптастыру" социологиялық зерттеуінің нәтижелері [9] 2020 жылдың I жартыжылдығында жастардың қоғамның саяси өміріне қалыпты қызығушылығын көрсетеді. Саяси тақырыпқа әр түрлі дәрежеде жас қазақстандықтардың 70,8% қызығушылық танытып отыр. Олардың ішінде 17,8% күн сайын саяси жаңалықтарды бақылайды, оннан үшеуі (29,1%) саяси оқиғаларды аптасына 1-2 рет, әр төртіншісі (23,9%) айына 1-2 рет бақылайды. Саясатқа мүлдем қызығушылық танытпайды – 29,2% (3-ші суретті қараңыз).

3-сурет. Жастардың саясатқа қызығушылық деңгейі

**Қазақстандық қоғамдық даму институтының деректері*

Бұл көрсеткіштерді WVS 7 нәтижелерімен салыстыру сауалнама әдістемесі мен құралдарындағы айырмашылықтарға байланысты қолайсыз. Бірақ 2020 жылы жиналған "Жастар" F3O деректері (WVS 7 2018 жылы

өткізілді) жастардың қоғамның саяси өміріне деген қызығушылығының артқанын көрсетеді. Мұны пандемиядан туындаған карантиндік шаралармен түсіндіруге болады. Пандемия кезінде билік пен қоғамның назары елдердің ішкі мәселелеріне аударылды. Сонымен қатар, саяси дискурс жастарды саясаттың маңызды және қабілетті субъектісі ретінде белсенді түрде атай бастады. Сонымен қатар, жастардың мемлекеттік әкімшілік қызметшілер ретінде ғана емес, саяси қызметшілер ретінде де белсенділігі артып келеді.

2-кесте. Білім деңгейі тұрғысынан саяси жаңалықтар мен оқиғаларға қызығушылық (%)

	Бас- тауыш	Аяқтал- маған орта	Орта	ТжКБ	Аяқталмаған жоғары	Жоғары	Жоғары және ғылыми дәреже
Қызығады	4,8	4,9	11,2	19,7	17,3	28,7	30,0
Қандай да бір дәрежеде қызығады	9,5	18,1	31,1	31,1	30,6	32,4	32,5
Өте сирек қызығады	33,3	28,6	26,0	23,2	24,9	19,1	22,5
Мүлдем қызықпайды	52,4	48,4	31,6	26,0	27,2	19,9	15,0

Қазақстандық қоғамдық даму институтының деректері

Білім деңгейі мен саясатқа деген қызығушылық арасындағы корреляция байқалады (2-ші кестені қараңыз). Жастардың білім деңгейі неғұрлым жоғары болса, соғұрлым ол саясатқа қызығушылық танытады. Тиісінше, білім деңгейі неғұрлым төмен болса, қоғамның саяси өміріне деген қызығушылық соғұрлым төмен болады. Сонымен қатар, сауалнама мектеп оқушыларына, яғни кәмелетке толмаған жастарға да қатысты екенін атап өткен жөн. Орта және орта мектеп оқушылары саяси іс-шараларға аз қатысатыны анық. Сондықтан білім деңгейімен корреляция елдің барлық жас топтарын зерттеумен қамтылған кезде орынды болар еді. Осыған байланысты 29 жасқа дейінгі жас тобындағы білім деңгейі мен саясатқа деген қызығушылық арасындағы тікелей корреляция туралы қорытынды жасауға болады, бірақ ол жастарды саясатқа белсенді қызығушылық танытатын әлеуметтік топ ретінде сипаттамайды. Көріп отырғанымыздай, жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білімі бар жастар елдегі саяси өмірге жиі қызығушылық танытады.

Жастардың саясатқа деген жоғары қызығушылығы жас қазақстандықтардың елдегі саяси оқиғалар туралы ақпарат алатын негізгі ақпарат көзін анықтауды талап етеді. Қарастырылып отырған Қазақстандық қоғамдық даму институты зерттеуінің нәтижелері бойынша жастар үшін саяси ақпараттың негізгі көзі Интернет және әлеуметтік желілер екендігі айқын фактіні растайды (4-ші суретті қараңыз).

4-сурет. Қазақстандағы саяси оқиғалар туралы ақпарат көздері

**Қазақстандық қоғамдық даму институтының деректері*

Әлеуметтік желілер (61,5%) және отандық веб-сайтармен (33,3%) қатар республикалық телеарналар жастар үшін маңызды саяси ақпарат көзі болып табылады – 39,1% осы көзден ақпарат алады. Бұл сауалнама барлық жас топтарын қамтымайды, сондықтан сауалнама нәтижелерін кең аудиторияға экстраполяциялау мүмкін емес.

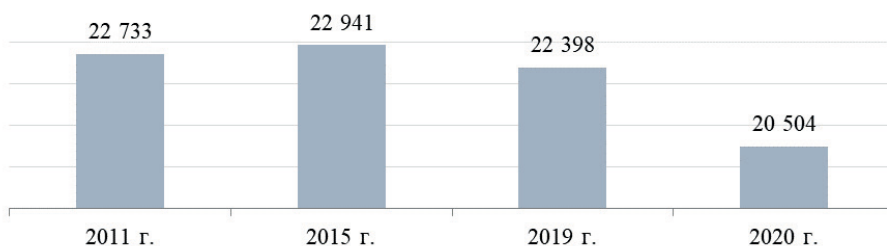
Интернетке қол жетімділік жастарға шетелдегі саяси жағдайды зерттеуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, жас қазақстандықтар шетелдік саяси акцияларды қолдайды. Мысал ретінде BLM (Black Lives Matter) қозғалысымен ынтымақтастық акцияларын, Алексей Навальныйдың жақтастарына жанашырлықты келтіруге болады. Бірақ саяси белсенділіктің мұндай формалары бейресми қатысуға қатысты. Егер әлеуметтанулық сауалнамалар саяси қатысудың дәстүрлі формалары шеңберіндегі жастардың белсенділігінің төмендігін анықтаса, сонымен бірге саясатқа деген қызығушылық жоғары болса және саяси акцияларға қатысуға дайын болса, қазіргі жастардың саяси белсенділігі бейресми сипатқа ие болады деп айтуға негіз бар. Бұл қазіргі уақытта аз зерттелген.

Институционалды қатысу

Қазіргі қазақстандық жастардың саяси мәдениетінің маңызды элементі қоғамның саяси өміріне институционалды қатысу мәдениеті болып табылады. Бұл мемлекеттік қызмет саласындағы жұмысты, өкілдік лауазымға кандидаттар ретінде сайлау процесіне қатысуды қамтиды.

ҚР Мемлекеттік қызмет істері Агенттігінің деректері бойынша 2020 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша 29 жасқа дейінгі мемлекеттік қызметшілердің

саны 20 504 адамды құрады (5-ші суретті қараңыз). Оның 10 754 орталық мемлекеттік органдарда, 9 750 жергілікті атқарушы органдарда жұмыс істеді. 2011 жылмен салыстырғанда 10% төмендеу байқалады.

5-сурет. Жыл басындағы жағдай бойынша 29 жасқа дейінгі мемлекеттік қызметшілердің саны.

** ҚР Мемлекеттік қызмет істері Агенттігінің деректері бойынша*

"Қазақстан жастары - 2020" ұлттық баяндамасында атап өтілгендей, мемлекеттік қызметтегі жастардың жалпы санының төмендеуімен бір мезгілде басшылық позициялардағы жастар санының төмендеуі байқалады. Мемлекеттік қызмет істері агенттігінің мәліметі бойынша, 2015 жылы 29 жасқа дейінгі 1 880 мемлекеттік қызметкер басшылық лауазымдарда болған, бірақ 2020 жылы бұл көрсеткіш 17% төмендеген. Мұндай көрсеткіштер мемлекеттік қызметшілердің 29 жасты еңсеруінің табиғи процестеріне байланысты.

Осыған орай мемлекеттік басқару саласында жұмыс істеу үшін мемлекеттің жас азаматтарды белсенді қолдауы мен тартуы байланысты. Әкімшілік және саяси лауазымдарда жас мемлекеттік қызметшілер пулын қалыптастыру үшін жағдайлар жасалады. Сонымен қатар, мемлекеттік қызметтегі жастар санының азаюы мемлекеттік органдардың штат санының қысқаруы және мемлекеттік қызметтер көрсету процесін цифрландыру жағдайында болатынын ескеру қажет. 2020 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында ҚР Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев Мемлекеттік қызметшілер санын қысқарту жөнінде тапсырма берді. 2021 жылдың қорытындысы бойынша мемлекеттік аппарат пен квазимемлекеттік сектор қызметшілерінің саны 25%-ға қысқаруы тиіс деп болжам болған [10].

Жастардың мемлекеттік басқаруға институционалдық қатысуы сапалы өзгерістерге ұшырауда. 2019 жылы президенттік Жастар кадрлық резервіне қабылдау өтті, содан кейін 300 "резервист" таңдалды. 2021 жылы 2.0 президенттік Жастар кадрлық резервіне енгізу конкурсы да жарияланды. Бұл ретте мемлекеттік әкімшілік қызметшілерге қойылатын үлгілік біліктілік талаптарында білім деңгейі бойынша талаптардан басқа, жекелеген бағанда президенттік жастар кадр резервіне мүшелік ескеріледі. Осылайша, бұл механизм "резервшілерге" артықшылық береді, өйткені ол біліктілік талаптарында қарастырылған белгілі бір лауазымдардағы минималды жұмыс тәжірибесінің цензурасын жеңуге мүмкіндік береді. Мемлекеттік

қызметшілер санын қысқарту қажеттігі туралы айта келе, ҚР Президенті Қ.К. Тоқаев үнемделген қаражат жалақыны арттыруға бағытталатынын атап өтті. Сонымен бірге мемлекеттік қызметшілер жұмысының тиімділігін бағалаудың факторлық-балдық шкаласы енгізілетін болады.

Жастарды тарту тек атқарушы билік саласында ғана емес, сонымен қатар өкілдікте де орын алады. Мәселен, "Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы" заңға өзгерістер мен толықтыруларға сәйкес ҚР Парламенті Мәжілісі мен мәслихаттарына сайлау кезінде партиялардың сайлау тізімдерін қалыптастыру кезінде 29 жасқа дейінгі әйелдер мен азаматтар үшін 30% квота енгізілді. ҚР Президенті Қ.К. Тоқаев 2021 жылғы Қазақстан халқына Жолдауында гендерлік және жас квотасын ескеріп қана қоймай, қосымша қажеттіліктері бар азаматтарды өкілді органдардың құрамына енгізу арқылы инклюзивтілікті қамтамасыз ету үшін тиісті тапсырма берді.

ҚР заңнамасына сәйкес өкілді органдар саяси партиялар өкілдерінің қатарынан құрылатынын ескеру маңызды. Жастарды сайлау процесіне депутат лауазымына кандидаттар ретінде тарту оларды саяси партиялардың құрамына енгізуді көздейді. Өз кезегінде партиялар ең белсенді және заң шығарушылық қызметке дайын жастардың пулын қалыптастыру үшін ішкі іріктеу жүргізеді.

Қазақстандық қоғамдық даму институтының мәліметтері бойынша, 2020 жылы жастардың басым көпшілігі (92,9%) саяси партияларда болған жоқ, аз бөлігі (4,5%) саяси партиялардың мүшелері болды, бірақ олардың қызметіне қатысқан жоқ. 29 жасқа дейінгі саяси партиялардың белсенді мүшелерінің үлесі небәрі 0,8% құрады. Жастардың саяси партияларға мүшелікке қызығушылығы төмен. Бұл өз кезегінде жалпы саясатқа деген қызығушылықтың төмендігін білдірмейді. Жоғарыда келтірілген әлеуметтанулық зерттеулердің деректері жастардың қоғамның саяси өміріне деген жоғары қызығушылығын көрсетеді. Жастардың қызығушылығы мен оның саясатқа нақты араласуы арасындағы айырмашылық наразылық әлеуетінің дәрежесін көрсетеді.

Тіркелген саяси партиялардағы жастардың төмен үлесі олардың осы саяси институтқа деген сенімсіздігін көрсетуі мүмкін. Бұл өкілді биліктің – ҚР Парламенті мен мәслихаттардың сеніміне де жанама әсер етеді, өйткені олар саяси партиялар өкілдерінен құрылады. Сонымен қатар, Үкімет, сондай-ақ жекелеген мемлекеттік органдардың басшылығы ҚР Парламенті депутаттарының қатысуымен қалыптастырылады, бұл жастардың, атап айтқанда, атқарушы биліктің және тұтастай мемлекетке деген сеніміне де әсер етуі мүмкін. Осылайша, жастардың саяси партияларға деген сенімінің төмендігі партия қызметіне қатысуды жастарды саяси әлеуметтендірудің тиімді нысаны ретінде қарастыруға негіз бермейді.

Жастардың биліктің ресми институттарына деген сыни көзқарасы саяси белсенділік пен қоғамның саяси өміріне қатысу тәжірибесін виртуалдандырудан көрінеді. Технологиялық шешімдердің қол жетімділігіне байланысты ғана емес, сонымен қатар ой еркіндігін білдіру кезінде анонимділікті сақтау тұрғысынан да жастар үшін "бір клик арқылы" цифрлық белсенділікке артықшылық беріледі. Осыған байланысты жастардың виртуалды саяси

белсенділігінің материалдық негізін – ақпараттық инфрақұрылымын қарастыру маңызды.

Әлеуметтік желілер мен мессенджерлер саяси ақпарат көзі ретінде

Жастардың виртуалды саяси белсенділігінің негізгі кеңістігі – әлеуметтік желілер. Олар көбінесе дәстүрлі бұқаралық ақпарат құралдарында (теледидар, баспасөз, радио) дайындалған және жарияланған ақпаратты қайталаушы рөлін атқаратынын ескеру қажет. Отандық веб-сайттар да қайталаушы ретінде әрекет етеді, өйткені олар республикалық БАҚ-тың баспасөз хабарламалары мен жаңалықтарын қайта жазады. Елдегі және шетелдегі саяси жағдайды авторлық талдау орын алады, бірақ оны әлеуметтік желілер мен мессенджерлердегі парақшаларында сарапшылардың шағын тобы жүзеге асырады. Мессенджерлердің (WhatsApp, Telegram) ақпарат көзі, дәлірек айтсақ, ақпарат таратушы ретіндегі рөлі жыл сайын артып келеді. Отандық сарапшылардың көп бөлігі YouTube және Telegram-да ұсынылған (3-ші және 4-ші кестелерді қараңыз).

3-кесте. Қазақстандағы саясат туралы YouTube-арналар

YouTube-арна	Жазылушылар саны	Жариялау жиілігі	Көру саны
ЗаНамиУжеВыехали	324 мың	Аптасына 1 рет	42 – 335 мың
Гиперборей	226 мың	Күн сайын	5 - 93 мың
Тіл кеспек жоқ	106 мың	Аптасына 1 рет	5 - 104 мың
AuditoriumQZ Досыма Сатпаева	53 мың	Айына 1 рет	1,3 – 123 мың
НеКүрултай	14 200	Аптасына 3 рет	200 - 12 мың
Ертысбаев Live	12 100	Аптасына 2 рет	1 - 8,2 мың

Интернет-кеңістіктің артықшылықтары сараптамалық қоғамдастыққа Қазақстандағы саяси күн тәртібінің түрлі мәселелері бойынша қоғамдық пікірді қалыптастыруға ықпал етуге мүмкіндік береді. Бұл формат цензураның болмауымен, ұтқырлығымен және жеделдігімен, аудиторияға кең қол жетімділігімен, мазмұнды таратудың ыңғайлы тәсілімен (share), сондай-ақ кері байланыс мүмкіндігімен ерекшеленеді. Виртуалды саяси коммуникацияның барлық аталған артықшылықтары интернет-ресурстарды саясаткерлер мен қоғам қайраткерлерінің қолында тиімді құралға айналдырады.

4-кесте. Қазақстандағы саясат туралы Telegram-арналар

Telegram-арна	Жазылушылар саны	Жариялау жиілігі	Көру саны
Kozachkov offside	88 845	Күніне бірнеше рет	3 – 20 мың

Kaliyev channel	20 147	Күніне 1-3 рет	4 - 29 мың
ABISHEV ANALYTICS	9 847	Күніне 1-2 рет	2 – 5 мың
Казахстан и все-все-все	8 869	Күніне бірнеше рет	1 - 3 мың
Данияр Ашимбаев	6 441	Күніне бірнеше рет	1 – 2 мың
ERLAN KARIN	4 565	2 аптада 1-2 рет	2 - 31 мың
Shalkar Nurseit Report	628	Күніне бірнеше рет	300 - 1000

Кестелерде арналардың тақырыбы саясатқа маманданған кейбір қазақстандық авторлардың мысалдары келтірілген. Тұтастай алғанда, саясат мәселелері бойынша виртуалды коммуникация практикасының таралуы оның дәстүрлі БАҚ-пен салыстырғанда артықшылықтарына байланысты айтарлықтай жоғары. Сонымен қатар, виртуалды кеңістік қазіргі қазақстандық жастардың саяси белсенділігінің негізгі алаңына айналууда.

2019-2020 жылдар кезеңіндегі жастардың виртуалды наразылық қозғалысының ерекшелігі: 1) бұрын әрекет еткен және жұмыс істеп тұрған оппозициямен байланыстың жоқтығы туралы декларация; 2) Алаш Орданың саяси қайраткерлері мен Желтоқсан белсенділеріне бір мезгілде сілтеме жасай отырып, консерватизм мен дәстүршілдікті жоққа шығару; 3) Батыстың қауымдастықтар назарын аудару бойынша тиісті жұмыстармен демократиялық (батыс) құндылықтар мен идеалдарға сүйену болып табылады (әлеуметтік желілерде ағылшын тілінде жариялау); 4) шынайы патриот қоғамның саяси өміріне белсенді қатысуы тиіс деген постулатқа негізделген үгіт-насихат жұмысы арқылы жастарды саяси пікірталасқа және саяси акцияларға тарту.

Пікірталас

Авторлардың негізгі тұжырымдары келесі тезистерді қамтиды:

1. Қазақстандық жастар ел ішіндегі саясатқа қызығушылық танытады және өздерінің хабардарлығын арттыру үшін қолда бар барлық ақпарат көздерін (дәстүрлі және электрондық БАҚ) пайдаланады. Тиісінше, жастар жалпы Интернет желісіне және атап айтқанда жекелеген интернет-ресурстарға қол жеткізуді шектеу жағдайларына жедел ден қояды. Мұндай реакцияны ішінара жастар үшін цифрландыру жағдайында ақпаратқа қол жеткізу құқығы іргелі болып табылатындығымен түсіндіруге болады. Жастар ақпарат алу құқығын қорғауға ғана емес, оны белсенді пайдалануға да дайын.

2. Соңғы 10 жылда мемлекеттік басқару органдарының қызметкерлері ретінде жастар санының азаюы байқалады. Мұның себептері 29 жастан асу объективті процестері де, жастардың мемлекеттік әкімшілік қызметтен кетуі де болып табылады. Мемлекет жастарды әлеуметтік-саяси процеске тарту жөнінде шаралар қабылдайды: президенттік Жастар кадрлық резервіне қабылдау жарияланды 2.0, "ҚР-дағы сайлау туралы" заңда ҚР Парламенті Мәжілісі мен мәслихаттарға сайлау кезінде саяси партиялардың сайлау

тізімдерін қалыптастыру кезінде әйелдер мен жастар үшін 30% квотаны міндетті түрде сақтау туралы норма енгізілді.

3. Жастар саяси партиялардың қызметінде өте төмен белсенділік танытуда. Жастарды волонтерлік қызметке тарту шаралары 2020 жылы орын алды, қазіргі уақытта ситуациялық сипатта. Жалпы, жастар саяси қатысудың институционалдық нысандарына онша қызығушылық танытпайды. Бұл саяси институттарға, мемлекеттік органдарға және мемлекеттің сайланатын тұлғаларына деген сенім деңгейінде де көрініс табады.

4. Жастардың наразылық көңіл-күйі виртуалды саяси белсенділіктен көрінеді. Виртуалды азаматтық қозғалыстар алаңдарында жастар пікірталастарға қатысады, болып жатқан оқиғаларға өз көзқарасын білдіреді, пікірлес адамдарды табады. Сонымен қатар, виртуалды кеңістіктегі жастардың наразылық қозғалыстарының саяси белсенділігі құлдырауды көрсетеді. Бұл жүйелі саяси платформа болмаған жағдайда қысқа мерзімге жандана алатын жастардың жоғары жұмылдыру әлеуетін айғақтайды. Қазақстанда жастардың әлеуметтік-саяси процестің субъектісі ретінде қалыптасуы үшін тиісті ұйымдастырушылық, идеологиялық және қаржылық ресурстар қажет.

5. Жалпы алғанда, қазіргі қазақстандық жастардың виртуалды саяси мәдениеті келесі тезистермен сипатталады: 1) ҚР ішіндегі саясатқа жоғары қызығушылық; 2) тұрғылықты жері және бүкіл республика шеңберінде қабылданатын шешімдерге ықпал ету ниеті; 3) наразылық қозғалысының ұйымдастырушылық және идеологиялық орталығының болмауы; 4) интеграция мен шоғырланудың төмен деңгейі; 5) саяси қызметтің институционалдық нысандары (саяси партияларға мүшелік, ҰЕҰ-дағы жұмыс, волонтерлік қызмет және басқалар) қатысуға өте төмен қызығушылық; 6) әлеуметтік желілердегі виртуалды белсенділікке артықшылық беру, ол белсенділерге жанашырлық пен қолдау ретінде сипатталады, ал жастар харизматикалық белсенді көшбасшының пайда болуын күтуде.

Осылайша, нәтижелер қазақстандық қоғамдағы жастардың басым көпшілігінде Милбраттың саяси қатысу тізіміне сәйкес саяси өмірдің белсенді қатысушылары емес, "көрермендер" болып табылатынын көрсетеді. Басқаша айтқанда, көпшіліктің саяси белсенділігі белсенді әрекеттерден гөрі саяси пікірталастарды бастауға және ақпарат іздеуге бағытталған. "Гладиатордың іс-әрекеттері" қоғамдық-саяси өмірде жастарды квоталау және қолдау жөніндегі мемлекеттік бағдарламалардың қолдауымен жастардың жекелеген бірнеше топтарын ғана ажырата алады.

Зерттеуді қаржыландыру көзі

Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды (AP09057996 гранты).

ӘДЕБИЕТТЕР.

1. «От правды не убежишь». 15 суток ареста за баннер на марафоне. 22.04.2019. Радио Азаттык // URL:<https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-almaty-activists-support-tulesova-tolymbekov/29895948.html> (қаралған күні: 10.05.2022)
2. Молодые активисты создали движение «Оян, Qazaqstan». 5 июня 2019 г. Радио Азаттык // URL:<https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-almaty-oyan-qazaqstan-movement-2019-06-05/29983004.html>. (қаралған күні: 10.05.2022)
3. Freedom on the Net 2020. Kazakhstan URL:<https://freedomhouse.org/country/kazakhstan/freedom-net/2020>.
4. Обращение Главы государства Нурсултана Назарбаева к народу Казахстана. 19.03.2019. Официальный сайт Президента РК // URL:https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/obrashchenie-glavy-gosudarstva-nursultana-nazarbaeva-k-narodu-kazahstana (қаралған күні: 10.05.2022)
5. Конституционный закон РК «О выборах в Республике Казахстан» от 28 сентября 1995 года № 2464. П.4 ст.89. // URL:https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002464_ (қаралған күні: 10.05.2022)
6. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. Официальный сайт Президента Республики Казахстан. 01.09.2021. URL:<https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-183048> (қаралған күні: 10.05.2022)
7. Численность молодежи. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан // URL:<https://stat.gov.kz/official/industry/61/statistic/8> (қаралған күні: 10.05.2022)
8. Национальный доклад «Молодежь Казахстана – 2020». Нур-Султан: МИОР РК, НИЦ «Молодежь». – 390 с.
9. Нур-Султан: НАО «Казахстанский институт общественного развития «Рухани жаңғыру», 2020. С.91.
10. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана // URL:http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g (қаралған күні: 10.05.2022)

REFERENCES

1. «Ot pravdy ne ubezhish'». 15 sutok aresta za banner na marafone [“You can't run away from the truth.” 15 days of arrest for a marathon banner]. 22.04.2019. Radio Azattyk. URL:<https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-almaty-activists-support-tulesova-tolymbekov/29895948.html>. (accessed: 10.05.2022)
2. Molodye aktivisty sozdali dvizhenie «Oyan, Qazaqstan» [Young activists created the Oyan, Qazaqstan movement]. 05.06.2019. Radio Azattyk. URL:<https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-almaty-oyan-qazaqstan-movement-2019-06-05/29983004.html>. (accessed: 10.05.2022)
3. Freedom on the Net 2020. Kazakhstan. URL:<https://freedomhouse.org/country/kazakhstan/freedom-net/2020>. (accessed: 10.05.2022)
4. Obrashchenie Glavy gosudarstva Nursultana Nazarbaeva k narodu Kazahstana. 19.03.2019. [Address of the Head of State Nursultan Nazarbayev to the people of Kazakhstan. 19.03.2019. Official website of the President of the Republic of Kazakhstan]. URL:https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/obrashchenie-glavy-gosudarstva-nursultana-nazarbaeva-k-narodu-kazahstana (accessed: 10.05.2022)
5. Konstitucionnyy zakon RK «O vyborah v Respublike Kazahstan» ot 28 sentyabrya 1995 goda N 2464. P.4 st. 89. [Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan “On Elections in the Republic of Kazakhstan” dated September 28, 1995 No. 2464. P.4 Art. 89]. URL:https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002464_ (accessed: 10.05.2022)
6. Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazahstana. Oficial'nyj sayt Prezidenta Respubliki Kazahstan. 01.09.2021. [Message of the Head of State Kasym-Jomarta Tokaeva to the people of Kazakhstan. Official website of the President of the Republic of Kazakhstan. 01.09.2021]. URL:<https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-183048>. (accessed: 10.05.2022)
7. Chislennost' molodezhi. Buro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan [Number of youth. Bureau of National

Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. URL:<https://stat.gov.kz/official/industry/61/statistic/8>. (accessed: 10.05.2022)

8. Nacional'nyj doklad «Molodezh' Kazahstana — 2020» [National report "Youth of Kazakhstan - 2020"]. Nur-Sultan: MIOR RK, NIC «Molodezh'». — 390 p.

9. Nur-Sultan: NAO «Kazahstanskij institut obshhestvennogo razvitiya "Ruhani zhangyru" [Nur-Sultan: NJSC "Kazakhstan Institute of Social Development "Rukhani Zhangyru"», 2020. P.91.

10. Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazahstana [Message of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan]. URL:http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g (accessed: 10.05.2022)